

THE IDEOLOGIZATION OF LITERATURE – THE "SAD COMEDY" OF POSTWAR SOCIALISM

Aurel Scridon

Phd Student, Technical University of Cluj-Napoca - Baia Mare Northern
University Center

Abstract: Specific socio-political changes of the '40s and especially of the first period of the sixth decade, following the entry of Romania under the Soviet sphere of influence, led to the redefinition of the Romanian cultural phenomenon and to new realities, as a result of the occurrence of socialism, leading on the one hand to exacerbating socializing novel, and on the other hand to the emergence of a relatively new phenomenon in its magnitude in the local literary world – the literary exile. Developed between 1941-1947, the exile had as a motivation whether the defeat of Antonescu's legionnaire movement or the imminent installation of the communist dictatorship under the influence of Soviet troops camped in our country. As a result, a host of great names of native literature chose exile (Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu, Aron Cotruș, Pamfil Șeicaru, Vintilă Horia and many others). The evolution of contemporary prose has as its starting point the years after 1944, a bad debut in the era of socialist realism, of proletkult characterized by a moralization which had nothing to do with literary aesthetics, its only purpose being detachment from the values of literature of the time and Western cultures, as well as promoting issues of social and economic policy of the time (forced cooperativization, industrialization etc.). Proletkult becomes mandatory starting in 1949, witnessing for the first time in the history of creation the emergence of an engaged literature, namely the ideologization of literature to support a party, thus becoming a propaganda institution.

Keywords: exile, proletkult, socialist-realism, engaged literature, propaganda

Schimbările socio-politice specifice anilor '40 și mai ales primei perioade a deceniului al șaselea, ca urmare a intrării României în sfera de influență a puterii sovietice, au determinat redefinirea fenomenului cultural românesc, noile realități, ca urmare a apariției socialismului, ducând, pe de o parte, la exacerbarea romanului socializant, și, pe de altă parte, la apariția unui fenomen relativ nou prin amploarea sa în lumea literară autohtonă - exilul literar. Desfășurat între 1941-1947, exilul a avut ca motivație fie înfrângerea mișcării legionare antonesciene, fie iminenta instalare a dictaturii comuniste sub influența trupelor sovietice campate pe teritoriul țării noastre. Ca urmare, o pleiadă de nume mari ale literaturii autohtone (istoricul literar Eva Behring, în *Scriitori români din exil, 1945-1989*, avansând un număr de 50 de scriitori) au ales calea exilului (Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu, Aron Cotruș, Pamfil Șeicaru, Vintilă

Horia și mulți alții), noul statut, cel de exilat, repercutându-se în mod definitiv asupra scrierilor lor, chiar dacă nu se poate vorbi despre o estetică a literaturii exilului.

Parcursul prozei contemporane are ca punct de plecare anii de după 1944, debut nefast, în plină epocă a realismului socialist, a proletcultismului, caracterizat de o moralizare care nu avea nimic de-a face cu esteticul literar, singurul său scop fiind acela de desprindere de valorile literaturii de până atunci, inclusiv de culturile occidentale, și promovarea unor teme legate de politica socio-economică a vremii (cooperativizarea forțată, industrializarea etc.). Într-un articol publicat în revista *România literară* din 2008, Ion Simuț arată că „realismul socialist orientează literatura (și celelalte arte) spre realitățile construcției socialiste, spre o societate nouă și un om nou, abătându-i atenția exagerată de la conflictele dobândirii puterii, considerate depășite, conflicte în care persista proletcultismul”.

Realismul socialist debutează în literatură în anul 1947 când, printr-un articol publicat de Sorin Toma în principalul organ de presă al comuniștilor, *Scânteia* (al cărui redactor-șef era începând chiar din acel an), sub titlul „Poezia putrefacției sau putrefacția poeziei”, lansează un atac dur la adresa lui Tudor Arghezi, acuzându-l că „scrie pe gustul burgheziei”.

Proletcultismul devine obligatoriu începând cu 1949, asistând, pentru prima dată în istoria creației, la apariția unei literaturi angajate, la o ideologizare a literaturii care să susțină un partid, transformându-se, astfel, într-o instituție de propagandă. Abordând subiectul proletcultist, Sanda Cordoș (în *Literatura între revoluție și reacțiune* publicată în 1999) îl surprinde sub forma unei crize ce se manifestă atunci când discursul politic înlocuiește discursul cultural într-o manieră violentă. Ofensiva realismului socialist, declanșată din nevoia de apărare a politicului de pătura culturală neafiliată, a ridicat compromisul la rang de „artă”, scriitorii care au refuzat implementarea noilor „cerințe” în scrierile lor fiind condamnați să-și ducă viața la periferia culturii. Cei înregimentați, care au beneficiat de un anumit confort într-o societate plină de privațiuni (Alexandru Jar - *Sfârșitul jalbelor*, Petre Dumitriu - *Drum fără pulbere* etc.), au fost nevoiți să promoveze un nou tip de personaj, cel al eroului activist, de a cărui omniprezență, până la saturație, va beneficia nu doar romanul, ci și poezia sau teatrul. Dintre acestea, romanul, considerat a avea o priză mai mare la publicul cititor, va fi ales ca agent de promovare a noii ideologii, noua tematică, impusă de la „centru”, vehiculând noi concepte: șantierul, colectivizarea, activistul de partid.

Interferența politicului cu literatura, tulburarea acestui spațiu cultural, s-a produs de multe ori din interiorul breslei, scriitori de mână a doua, necunoscuți publicului cititor, pentru a-și depăși condiția umilă, s-au autoerijat în instanțe etice, blamând opere și nume care au valorizat romanul românesc un deceniu mai devreme: Noica, Cioran, Eliade, Nae Ionescu, Mihail Ralea etc.

Avântul fecund al literaturii interbelice nu este întrerupt brusc, el fiind continuat, chiar dacă nu cu aceeași intensitate, până în jurul anilor 1947-1948, când își face apariția volumul *Întâlnirea din pământuri* a lui Marin Preda, criticat cu severitate de pseudoanaliștii proletcultiști, acest eveniment dând tonul cenzurii care avea să vină. Lipsa realizărilor literare notabile din această perioadă nu ține numai de dispariția a două dintre marile nume ale acestei generații, Rebreanu și Lovinescu, ci și de o secătuire a esteticii experimentale determinată de eforturile uriașe depuse în vederea recuperării și alinierii romanului românesc la cel european.

Începând cu anul 1948, regimul comunist se instaurează în societatea românească, punând stăpânire pe domeniul tuturor artelor, inclusiv pe cel al literaturii. Cei care nu se vor alinia liniei partidului vor fi marginalizați (Hortensia Papadat-Bengescu, Eliade, Vasile Voiculescu Arghezi, Blaga) sau, în cazul celor considerați „reacționari”, se va recurge la

înscenarea unor procese și aruncarea lor în închisoare, acțiune urmată de interzicerea publicării sau republicării operelor lor și de eliminarea lor din biblioteci (pe parcursul anului 1948 a fost publicat un catalog care, în cuprinsul a nu mai puțin de 522 de pagini, înregistra peste 8000 de titluri interzise publicului). Mai mult, mâna lungă a cenzurii se va întinde și asupra celor care nu mai erau în viață (Goga, Slavici, Maiorescu, Eminescu etc.), asupra operelor acestora fiind operată o selecție care să poată fi exploatată ideologic de noul regim.

În ciuda controlului ideologic, în anii '50 au existat câteva excepții, opere de valoare reușind să străbată negura proletcultismului: *Bietul Ioanide* a lui George Călinescu (1953), primul volum din *Moromeții* lui Marin Preda (1955), *Desculț* a lui Zaharia Stancu (1948), *Groapa* de Eugen Barbu (1957), despre care Șerban Cioculescu spunea că este unul dintre cele mai bune romane din literatura noastră.

În virtutea „alinierii” la marea literatură proletcultistă rusă, romanul românesc al anilor '50, prin pătura obedientă a tagmei scriitorilor, a preluat două teme majore vehiculate în literatura de la est, cea a războiului (notabil în acest sens este romanul *Negura* al lui Eusebiu Camilar), și cea a industrializării/colectivizării (apariția volumului *Ogoare noi* de Aurel Mihale, *Oțel și pâine* de Ion Călugăru sau romanele *Bărăgan* și *Zorii robilor* al lui Valeriu Emil Galan fiind doar câteva dintre exemplele concludente în acest sens). Aceeași tematică a fost înșușită și de o serie de nume mari ale literaturii noastre, cele mai cunoscute exemple fiind *Șoseaua Nordului* de Eugen Barbu sau romanele *Păuna mică* și *Mitrea Cocor* ale lui Sadoveanu, publicate în 1948, respectiv 1949.

Odată cu moartea lui Stalin, în 1953, apare un fenomen de dezgheț în zona culturii, ca urmare a destalinizării inițiate de Gheorghiu-Dej. Cu această ocazie, pe lângă o serie de măsuri cu caracter socio-economic, se va iniția un proces (dificil, este adevărat) de relegitimare a valorilor culturale românești împinse spre periferie pe motive de „neconformitate” de către ideologii comuniști. Astfel, pe fondul unei lipse acute de valori, pentru o parte dintre scriitorii importanți se va trece cu vederea poziția lor de „nealinieri” sau, în anumite situații, se va proceda la suprimarea textelor care nu convin, aceștia, „spălați de păcate”, fiind reintroduși în spațiul cultural. Scrierile lui Arghezi sau Blaga au început din nou să se bucure de aprecierea cititorilor, pătrunzând inclusiv în manualele școlare, cenzura comunistă având grijă, totuși, ca tematica aleasă spre publicare să nu „deranjeze” prea mult tezele materialist dialectice.

Fie că vorbim despre proletcultism sau despre realismul socialist (deosebirea dintre ele fiind nesemnificativă, ultimul netezind într-o oarecare măsură schemele rigide ale primului), în fapt, ne referim la o literatură de conjunctură, la o „tristă comedie ideologică” cum o suprădefiniște Ana Selejan, și nicidecum la un curent literar, ea constituind o armă necesară propagandei comuniste pentru subjugarea societății sub toate aspectele ei.

Independența afișată de conducerea comunistă față de Moscova în anii '60 a determinat o oarecare diminuare a imixtiunii politicului în cultura românească, fapt ce a dus la redescoperirea esteticii literare din perioada interbelică, renunțându-se, treptat, la temele predilecte vehiculate de scriitorii ce au dat dovadă de „obediță” față de regimul politic al vremii (industrializarea, colectivizarea etc.).

După obsedanta căutare a vechiului stil interbelic de scriere (ce presupunea reintroducerea în literatură a realismului de factură tradiționalistă, cu o tematică ce evita implicațiile politice), ca răspuns la exasperantul realism-socialist al anilor '50, generația „șaiyecistă” a început să prindă curaj și să depășească „recomandările tradiționaliștilor”, ignorând temele majore ce au stat la baza creațiilor de tip balzacianist, fiind tot mai interesată de

periferic, urmate mai apoi, pe la mijlocul anilor '60, de încercări timide de a metamorfoza realul, apelând la formule simbolice, la parabolism, cu intruziuni ale fantasticului.

Într-o clasificare propusă de Ion Simuț, care nu urmărește strict partajarea cronologică, ci una a tipului de literatură abordat, generația „șaițecistă” s-ar înscrie în tipologia literaturii subversive, apărute ca reacție la literatura oportunistă generată de proletcultism, care are ca principală caracteristică devierea de la linia politică impusă de regimul aflat la putere, apelând la procedee stilistice menite să mascheze atât această disidență incipientă, cât și deziluzia unui prezent anost. Eliberarea scrisului de sub bagheta diriguitoare a partidului s-a produs treptat, în tandem cu formarea unei categorii de cititori capabile să decodifice aluziile la adresa sistemului totalitar, însușindu-și o nouă abilitate, cea a lecturii duble. Lupta dintre puterea politică și literatură în societățile totalitare derivă din asigurarea exclusivității asupra adevărului. „Adevărul” lăsat să treacă prin ciurul cenzurii nu coincide cu cel ilustrat de scriitori, motiv pentru care adevărații deținători ai puterii, oamenii politici, vor încerca să limiteze puterea literaturii atunci când aceasta se autoîntitulează, mai mult sau mai puțin arogant, ca singura deținătoare a unei priviri obiective asupra societății. În acest sens, criticul și istoricul literar Ion Simuț afirma în una dintre lucrările sale faptul că „literatura se constituie ca o contraputere prin strategiile subversiunii, dar nu devine cu adevărat o contraputere decât atunci când depășește evazionismul și limbajul esopic, forme de refugiu și de conservare a esteticului. La o politizare excesivă, de fațadă, nu se poate răspunde eficient decât cu o politizare de sens opus, disidența, capabilă să ofere o alternativă, un răspuns contra-ofensiv. Literatura, un câmp estetic prin excelență, este transformată de dictatură într-un câmp de bătălie politică”.

O bună parte dintre scriitorii importanți ai spațiului cultural românesc debutează în această perioadă (Sorin Titel, Marin Sorescu, Dumitru Radu Popescu, Nicolae Velea, Nichita Stănescu, etc.), o parte dintre ei îndreptându-și atenția spre o estetică ce intra în sfera de interes a oamenilor de litere din perioada de dinainte de război, în timp ce o altă parte au decis abordarea unor noi structuri literare (pornind de la oniriștii Țepeneag, Brumaru sau Dimov, continuând cu neorealiștii Breban, Țoiu, Adameșteanu sau Cosașu și încheind cu Mircea Horia Simionescu, adept al prozei fantastice sau cu reprezentanții metafictionalului românesc, Olăreanu și Radu Petrescu). Ar trebui pomeniți aici și câțiva reprezentanți ai vechii gărzi de scriitori (Marin Preda, spre exemplu) care încearcă să se desprindă de „metehnele” literare ale anilor '40 și '50, propunând cititorilor noi stilistici (pornind de la experimentarea formulei existențialiste din romanul *Risipitorii*, și mergând până la evocarea îndrăzneată a abuzurilor politice ale „obsedantului deceniu” din cel de-al doilea volum al *Moromeților*).

Întoarcerea atenției spre universul rural (exemplificativ fiind romanul *F* al lui Dumitru Radu Popescu) a determinat provocarea unor dezbateri vizând drama disoluției acestui spațiu arhetipal, zugrăvind o lume a satului opusă ideii idilice impuse de literatura proletcultistă, cea a satului suferind din cauza dezagregării vechilor valori, înlocuite de noile idealuri care, într-un fel, dezarticulează sensul existenței.

Una dintre circumstanțele favorabile generației anilor '60 a constituit-o Revista *Luceafărul*, mulți scriitori debutând aici cu cele mai bune scrieri: Nichita Stănescu, Fănuș Neagu, Nicolae Velea, Marin Sorescu, D. R. Popescu, D. Țepeneag etc. care, alături de Ana Blandiana, Gabriela Adameșteanu, Nicolae Labiș, Radu Cosașu, Nicolae Breban, Ștefan Bănuțescu, Mircea Horia Simionescu, au reintegrat natura și latura sentimentală, emoțiile, metafora și liricul în preocupările literare.

Șaițeciștii sunt cei care au contracarat viziunea proletcultistă, redeschizând calea modernismului interbelic, concretizat într-un postmodernism de tranziție (o parte a criticilor

literari l-au numit „neomodernism”) ce făcea pasajul dinspre proza auctorială spre cea autoreflexivă.

Criticul și istoricul literar Cornel Ungureanu alocă acestei perioade de început a postmodernismului șaizecist câteva trăsături esențiale: „Originalitatea noilor forme de a realiza actul literar pare să facă apel exclusiv la interioritatea autorului [...] propunând o literatură a însingurării și a nonapartenenței, o literatură care își este suficientă sieși, care nu comunică cu exteriorul”. Prin această estetică atemporală, care implică în același timp și o atitudine apolitică, prin refugiul în ficțional, se va deschide calea noii generații nonconformiste, inițiatora luptei cu absurdul regimului comunist. În fapt, romanul ficțional al anilor '60 nu este altceva decât o imensă oglindă care, prin intermediul alegoriei, al mitului, al aluziei, reflectă lumea obsedantului deceniu, denaturând mai mult sau mai puțin realitatea cosmetizată de puterea totalitară.

Această etapă tranzitorie (spre postmodernism), neomodernismul, refuză canonul impus până acum de marile scrieri, apelând la un limbaj literar suprarealist, la o retorică cu totul nouă, nonconformismul mergând până la a inventa un nou lexic, atribuindu-i înțelesuri noi, surprinzătoare.

După anul 1965, odată cu preluarea puterii de către Ceaușescu, după moartea lui Gheorghiu-Dej, a apărut un sentiment de relaxare politică, resimțită și pe plan literar, fiind încurajată diversificarea stilurilor de scriere, rămânând valabilă însă și „recomandarea” de a păstra tematicile deceniului trecut de sorginte realist-socialistă.

Deschiderea politico-culturală a fost determinată de inițierea unor reforme ideologice care au fost posibile pe fondul unor încercări similare în Cehoslovacia, cunoscute în istorie ca „Primăvara de la Praga”. Referindu-se la acest „dezgheț”, Țepeneag remarca faptul că „România a beneficiat întotdeauna de mișcările sociale din celelalte țări socialiste: în 1956, de evoluția maghiară, în 1968, de Primăvara de la Praga [...]. Conducătorii au fost atât de abili încât au știut cum și când să folosească supapele de siguranță, diversivunile, mica liberalizare, astfel ca niciodată nemulțumirea să nu întrecă niciodată limita de suportabilitate a poporului român [...]”⁽⁴⁾.

Tot acum au fost încurajate traducerile din literatura anglo-americană sau din noul roman francez, fapt care va încuraja continuarea modernismului dintre cele două războaie, dar și introducerea în creațiile lor a elementului fantastic sau oniric. Din păcate, acest sentiment al libertății de creație nu va dura foarte mult, odată cu începutul deceniului al optulea cenzura reluându-și vechile obiceiuri, chiar dacă controlul asupra creațiilor va fi unul dificil din cauza strategiilor elaborate de escamotare a directivelor venite din partea autorităților comuniste.

Generația anilor '60 va avea ca menire recuperarea golului provocat de deceniul proletcultist anterior, fiind supusă, în același timp presiunilor psihologice determinate de nevoia de a depăși o literatură extrem de bine structurată, ancorată la marile creații europene - literatura interbelică. Soluția aleasă va fi aceea de a prelua o parte din teme literare anterioare realismului socialist, refuzând însă categoric mimesis-ul, reinterpretând vechile motive, ștergând frontierele care delimitau până acum speciile literare, parodiind modelele sau preluându-le doar pentru a le găsi noi valențe trecute prin filtrul ludicului, scopul final fiind acela de a le pune într-o nouă lumină.

Referitor la generația „șaiyecistă”, criticul Iulian Boldea, într-un articol publicat în *Viața Românească*, *Canonul literar. Limite și ierarhii*, susține valoarea culturală a acestui grup, afirmând că „anii '60 sunt marcați, fără îndoială, de o revigorare a lirismului pur, după o perioadă aridă, în care dogmatismul lozincard impusese o latură didacticistă, materializată în simple reportaje lipsite de fior afectiv ori de profunzime ideatică”.

BIBLIOGRAPHY

- Behring, Eva, *Scriitori români din exil, 1945-1989*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001;
- Boldea, Iulian, *Canonul literar. Limite și ierarhi*, în „Viața Românească”, nr. 3-4, București, 2009;
- Cordoș, Sanda, *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, Editura Apostrof, Cluj-Napoca, 1999;
- Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism. 1955-1956. Clasicizarea realismului socialist*, Editura Cartea Românească, București, 2010;
- Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism 1957-1958. Vol. V: Ofensiva virulentă a dogmatismului*, Editura Cartea Românească, București, 2013;
- Simuț, Ion, „Proletcultism sau realism socialist?” (II) în *România literară*, Nr. 31, București, 2008;
- Simuț, Ion, *Literatura subversivă*, în „România literară”, nr. 18, București, 2008;
- Țepeneag, Dumitru, *Un român la Paris. Pagini de Jurnal*, Editura Cartea Românească, București, 1977, p. 43;
- Ungureanu, Cornel, *Proza românească de azi*, Editura Cartea Românească, București, 1985.